

# **Etické principy výzkumu**

**Ing. Arnošt Kult  
VÚV T.G.M., v.v.i.**

Z Á P I S č. 26/2010  
z operativní porady ředitele, která se konala dne 2. srpna 2010:

Dne 15.9.2010 se od 14.00 hod. uskuteční v kinosále přednáška Ing. Kulta na téma etické principy výzkumu.

V této přednášce se pokusím posluchače seznámit se:

- a) stávajícím „oficiálním“ vymezením etiky výzkumu a vývoje v České republice (zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod, usnesení Vlády České republiky ze dne 17. srpna 2005 č. 1005 k návrhu Etického rámce výzkumu, Etický kodex výzkumných pracovníků v Akademii věd České republiky, Etický kodex výzkumu VÚV T.G.M.),
- b) doporučením Komise 2005/251/ES ze dne 11. 3. 2005 o Evropské chartě pro výzkumné pracovníky a o Kodexu chování pro přijímání výzkumných pracovníků (Úř. věst. č. L 075, 22. 3. 2005, s. 67, přístup ČR schválen usn. vl. č. 951 z 16. 8. 06),
- c) filosofickými a praktickými aspekty etiky ve vědě v souvislosti s etickým chováním výzkumných institucí a jejich pracovníků (předpokládá se především diskuse).

## **Zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod**

Článek 15 odst. 1 *Listiny* zaručuje svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání včetně práva každého změnit své náboženství nebo víru, popřípadě být bez náboženského vyznání. Odstavec 2 zakotvuje svobodu vědeckého bádání a umělecké tvorby. V čl. 17 je stanoveno, že svoboda projevu a právo na informace jsou zaručeny. Dále pak má každý právo vyjadřovat své názory slovem, písmem, tiskem, obrazem nebo jiným způsobem, jakož i svobodně vyhledávat, přijímat a rozšiřovat ideje a informace bez ohledu na hranice státu. Svobodu projevu a právo vyhledávat a šířit informace lze omezit zákonem, jde-li o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu práv a svobod druhých, bezpečnost státu, veřejnou bezpečnost, ochranu veřejného zdraví a mravnosti.

## Usnesení vlády České republiky ze dne 17. srpna 2005 č. 1005 k návrhu *Etického rámce výzkumu*

Vlastní usnesení je dostupné v „*Archivu a vyhledávání v usneseních vlády*“ na:

[http://kormoran.vlada.cz/usneseni/usneseni\\_webtest.nsf/web/cs?Open&2010](http://kormoran.vlada.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/web/cs?Open&2010)

Usnesení ukládá členům vlády a vedoucím ostatních *ústředních orgánů státní správy* s působností v oblasti výzkumu a předsedovi *Akademie věd České republiky* doporučit výzkumným organizacím, které jsou zřízeny jejich úřadem, aby s využitím *Etického rámce výzkumu* vypracovaly nebo aktualizovaly své vlastní *etické kodexy výzkumu*. Uvedený *Etický rámec výzkumu* není na výše uvedených internetových stránkách dostupný (příloha III usnesení). Lze jej však nalézt na:

[www.msmt.cz](http://www.msmt.cz).

V preambuli uvedeného *Etického rámce výzkumu* je uvedeno, že *Etický rámec výzkumu* formuluje základní pravidla etického chování výzkumných pracovníků a jejich jednání ve výzkumu na základě obecně uznávaných etických norem běžných v této oblasti ve vyspělých zemích. Při jeho přípravě se vycházelo mj. z principů *Správné vědecké praxe* (doporučení předsednictva GA ČR z dubna 2000 (viz <http://marmolata.gacr.cas.cz/?p=4>)). V preambuli je též zdůrazněna neetičnost tzv. fragmentace výsledků za účelem dosažení většího počtu publikací. Po této „proklamaci“ je pak zdůrazněno, že uvedený dokument má pouze *doporučující charakter* – měl by plnit „*inspirující a aktualizací roli*“ při přípravě nebo novelizaci etických kodexů nebo obdobných dokumentů ve vysokoškolském, akademickém i resortním výzkumu. Poněkud „neorganicky“ následuje čl. 2, který pouze (bez komentáře) vyjmenovává *základní etické zásady výzkumu*.

Jde o následující zásady:

- I) svoboda výzkumu a odpovědnost,
- II) respektování názorové plurality a tolerance,
- III) respektování lidské důstojnosti a autonomie při výzkumu,
- IV) transparentnost,
- V) solidarita a spolupráce ve výzkumu,
- VI) prospěšnost a nepoškozování, každé riziko výzkumu musí být vyváženo přínosem.

Uvedené zásady nejsou bohužel dále rozvedeny. Svoboda výzkumu je mj. stanovena v dokumentu značně vyšší právní síly, a to v čl. 15 *LZPS* (svoboda vědeckého bádání).

Respektovat názorovou pluralitu a toleranci by měl zajisté nejen výzkumný pracovník. *Lidskou důstojnost* (doufejme) zajišťuje rovněž *LZPS* a *Ústava České republiky*. Pojem *transparentnost* není blíže vysvětlen, rovněž tak není zřejmé, na jaké „úrovni“ má probíhat „*solidarita*“ (v podmínkách „*liberálního trhu*“).

Následuje čl. 3 s názvem „*Etika a výzkumný pracovník*“.  
Článek 4 „*Etika a instituce zabývající se výzkumem*“ je značně kratší, je zde pouze doporučení zpracovat *etické kodexy*. Dále se pak dozvíme, že vedení vědeckých institucí (ve kterých je prováděn výzkum) je odpovědné za vytváření prostředí, ve kterém jsou výzkumní pracovníci podněcováni k dosahování „*nejvyššího standardu své práce*“ – nikoliv prostředí, ve kterém by byly dodržovány „*nejvyšší etické standardy chování*“.  
Vraťme se však zpět k čl. 3. Zajímavá je např. formulace uvedená v bodu 3.1:

*„Výzkumný pracovník přijímá odpovědnost za preciznost a objektivitu jím prováděného výzkumu (včetně studia a rešerše literatury, navrhování a provádění experimentů, pozorování a publikování získaných výsledků) na základě svých odborných znalostí.“*

Není zřejmé, jak lze převzít *odpovědnost za preciznost*.  
Nicméně pokračujme dále.

Je stanoveno, že „výzkumný pracovník se dělí o výsledky s ostatními členy řešitelského týmu“, a též, že „nekryje neetické chování ve svém okolí“. Následující body 3.2 a 3.3 vymezují problematiku autorství či spoluautorství publikace. Mj. je zde dáno, že se výzkumný pracovník nedopouští tzv. plagiátorství (dodnes není etymologicky zcela jednoznačně stanoven původ tohoto slova (jinak z něm. *Plagiat* (z fr. *Plagiat*) – a to snad z lat. *plagiarius* („ten kdo krade lidi“) – snad od *plaga* (lovecká síť)).

Rovněž by neměl výzkumný pracovník vytvářet „nadbytečné publikace“ - dále pak i „fragmentace“ výsledků výzkumu do více publikací na úkor kvality a přehlednosti. (Dovolím si položit skromnou otázku: „*A co „body“?*“) V závěru části 3.3. je uvedeno, že výzkumný pracovník nezískává citace vlastních prací cestou dohody několika autorů o vzájemných účelových citacích svých prací („někdo“ „někde“ „něco“ „opět“ vymyslel).



Zajímavý je též bod 3.5, ve kterém je stanoveno, že posuzovatel, recenzent, hodnotitel nebo oponent (v případě, že je též výzkumným pracovníkem) například přistupuje k recenzi nebo jinému hodnocení s přiměřenou dávkou důvěry k předkládaným údajům a nezdržuje recenzní nebo jiné hodnotící řízení nadbytečnými požadavky. Dále pak neprodlužuje hodnocení výzkumné práce za účelem dosahování vlastní výhody nebo výhody třetí osoby, případně též nevypracuje stanovisko, jehož závěry by mohly být ovlivněny jeho osobním zájmem. Dále pak uvedený výzkumný pracovník (v roli posuzovatele) nepodléhá případným vnějším tlakům, které by mohly mít vliv na jeho stanovisko.

V uvedeném *Etickém rámci výzkumu* jsou v čl. 5 uvedeny (poměrně náhodně a nestrukturovaně) typické příklady porušení etiky. Článek 6 se našeho ústavu věcně nedotýká, jde v něm o výzkum sociologického či psychologického charakteru.

**Metodika hodnocení výsledků výzkumných organizací a hodnocení výsledků ukončených programů (platná pro léta 2010 a 2011) (výňatek - <http://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=566918>)**

**Hodnocení výsledků druhu B (Odborná kniha) a C (Kapitola v odborné knize)**

Bodová hodnota výsledku druhu C se stanoví jako bodová hodnota odpovídajícího výsledku druhu B násobená faktorem kapitoly. Faktor kapitoly se stanoví jako poměr počtu stran kapitoly ku počtu stran celé knihy. Údaj o počtu stran celé knihy se získá (1) z údajů dodaných do RIV, (2) z údajů dohledaných správcem IS VaVaI na veřejné síti www. V případech, kdy dodaný počet stran knihy nebo kapitoly není správně uveden nebo se počet stran knihy nepodaří správcem IS VaVaI dohledat, nebo počet stran kapitoly přesahuje počet stran knihy, použije se faktor kapitoly rovný 1/10. Bodové ohodnocení výsledku druhu C (kapitoly) se jeho předkladateli započte pouze tehdy, pokud současně nepředložil výsledek druhu B (knihu) obsahující tento výsledek druhu C. Výsledek druhu B nebo C bude bez bodového ohodnocení, pokud jeho ISBN bude obsaženo v databázi Conference Proceedings Citation Index – Science nebo Social Science & Humanities (dříve ISI Proceedings). Hodnocení druhu B nebo C, kterým při kontrole ISBN kódu nebude odpovídat kontrolní součet, bude bodová hodnota přidělena pouze pokud danému ISBN kódu byla udělena příslušná výjimka pro zaregistrování v IS VaVaI, řešící případy chybně přidělených ISBN.

## Etický kodex výzkumných pracovníků v Akademii věd České republiky

Při vypracování této interní normy se vycházelo z výše uvedeného usnesení Vlády České republiky ze dne 17. srpna 2005 č. 1005. Je zde uvedeno poněkud „neformální“ motto:

*„Jít za poznáním, to je, pane, život svrchovaně činný. Když řeknete věda, říkáte tím také úsilí, **trpělivost, vytrvalost, obětavost, poctivost** – samé požadavky života **činného** – a života **mravního**“.* (T. G. Masaryk v Karel Čapek: Hovory s T. G. Masarykem).

Krátký úvod obsahuje tuto deklaraci:

*„Vzdělání, výzkum a inovace jsou základními pilíři rozvoje současné společnosti. Důvěra ve vědu je založena na důvěře v poctivost výzkumných pracovníků při získávání nových výsledků. **Výsledky i jejich výklad si může ověřit vědecká obec, ne však veřejnost, které jsou nové poznatky především určeny. Aby věda zůstala hodnověrná, je nezbytné, aby se výzkumní pracovníci ve své práci řídili základními mravními principy, zejména poctivostí a čestností.**“*

Následuje čl. I – *Obecné zásady*. Uvedeme některé vybrané:

*„Výzkumný pracovník se ve své práci řídí základními lidskými mravními principy a zásadami uvedenými v tomto kodexu; vyžaduje od svých spolupracovníků chování, které je v souladu s těmito zásadami; neobhajuje a nekryje chování, které je v rozporu se zásadami uvedenými v tomto kodexu, a to ani poukazováním na nutnou poslušnost či loajalitu; považuje vědu a výzkum za integrální součást kultury a základ inovací a hájí je proti jejich možnému zpochybňování; vystupuje proti neetickému a nevhodnému užití vědeckých poznatků; zachovává kritický postoj k vlastním poznatkům a výsledkům i k výsledkům svých spolupracovníků a je přístupný diskusi a věcným argumentům; obhajuje svobodu vědeckého myšlení, vyjadřování, výměny názorů a informací; odmítá užívání nevědeckých přístupů a rasistických, náboženských, nacionalistických a politických hledisek ve vědě.“*

V čl. II – *Zásady výzkumné práce* je např. uvedeno:

*„Výzkumný pracovník zaměřuje svůj výzkum na rozšíření hranic vědeckého poznání a dbá, aby jeho prakticky využitelné výsledky sloužily ku prospěchu společnosti; provádí výzkum tak, aby neohrozil společnost, životní prostředí či kulturní hodnoty odpovídá za přesnost a objektivitu jím prováděného výzkumu a uvědomuje si meze použitých metod zkoumání; při zveřejňování poznatků a výsledků k určitému problému odpovídá za jejich úplnost a ověřitelnost a nezkresleně je interpretuje; po zveřejnění uchovává primární data a dokumentaci všech podstatných výsledků po dobu obvyklou v příslušné disciplíně, pokud tomu nebrání jiné závazky či předpisy; neduplikuje výzkum provedený jinde, pokud není potřebný k ověření, doplnění či porovnání výsledků; předává výsledky svého výzkumu nepodléhající utajení odborné veřejnosti a širokou veřejnost s nimi uvážlivě seznamuje až po jejich zveřejnění v odborném tisku.“*

V čl. III jsou uvedeny *zásady zveřejňování výsledků a poznatků*. Jde zde v podstatě o problematiku tzv. *citační etiky*. Uvedená oblast by si však zasloužila spíše samostatnou přednášku. Vedle etických otázek jsou důležité i ryze technické (mnohdy formální) zásady (viz příslušné ČSN).

Na rozdíl od vládního dokumentu *Etický rámec výzkumu* jsou pojednány i zásady chování ke studentům a spolupracovníkům. Ve zkratce by bylo možné říci, že jde o tzv. „*kulturu na pracovišti*“. Dle našeho názoru by bylo však vhodné více jednoznačným způsobem vymezit, jakou formu chování má mít vedení ústavu, vedoucí útvaru, vedoucí výzkumného týmu, samostatný výzkumný pracovník či nakonec podřízený člen výzkumného týmu.

Přesto však lze tuto interní normu ČSAV celkově hodnotit spíše pozitivně. Dokument je proti vládnímu stručnější a přehlednější, je v něm i méně „bezobsažných“ formulací (jen deklarativního charakteru).

## Etický kodex výzkumu – VÚV T.G.M.

Při vypracování této interní normy se vycházelo především (spíše jen) z uvedeného *usnesení Vlády České republiky ze dne 17. srpna 2005 č. 1005* (resp. přílohy o názvu *Etický rámec výzkumu*). Tato norma je dostupná v rámci informačního systému VÚV T.G.M. Je zařazena mezi tzv. základní vnitřní předpisy. Datum schválení je 090525. Předpis je zahrnut mezi tzv. *řízenou dokumentaci* (viz ISO 9000). Zde platí, že se směrnice nesmí tisknout (proto zde nemůžeme ani provést prezentaci). Uvedený předpis je však téměř shodný (převážně došlo jen k přečíslování článků) s vládním materiálem o názvu *Etický rámec výzkumu* - můžeme tedy přednášku zkrátit s tím, že podstatné připomínky již byly předneseny. S ohledem na *Etický kodex výzkumných pracovníků v Akademii věd České republiky* je možné říci, že kodex VÚV by (v rámci revize) mohl částečně převzít některá vhodná ustanovení z kodexu AVČR.

## **Doporučení Komise 2005/251/ES ze dne 11. 3. 2005 o Evropské chartě pro výzkumné pracovníky a o Kodexu chování pro přijímání výzkumných pracovníků**

V příloze tohoto doporučení je uvedena *Evropská charta pro výzkumné pracovníky*. Je souborem obecných zásad a požadavků, které upřesňují úlohu, odpovědnosti a práva výzkumných pracovníků, jejich zaměstnavatelů a investorů.

### Svoboda výzkumu

Výzkumní pracovníci by měli zaměřit svůj výzkum na blaho lidstva a na rozšíření hranic vědeckých znalostí, přičemž požívají svobodu myšlení a vyjadřování. Výzkumní pracovníci musí však uznat hranice této svobody, které mohou vyplynout ze zvláštních okolností výzkumu nebo provozních omezení, např. z důvodů rozpočtu nebo infrastruktury či z důvodů ochrany duševního vlastnictví. Tato omezení však nesmí být v rozporu s uznanými etickými zásadami a postupy.



## Etické zásady

Výzkumní pracovníci musí dodržovat uznané etické postupy a základní etické zásady vhodné pro jejich obor a etické normy uvedené v různých národních, odvětvových nebo institucionálních etických kodexech.

## Profesní odpovědnost

Výzkumní pracovníci by měli vynaložit veškeré úsilí k tomu, aby jejich výzkum byl prospěšný pro společnost a neduplikoval výzkum již provedený někde jinde. Musí se vyhýbat všem druhům plagiátorství a dodržovat zásadu duševního vlastnictví a společného vlastnictví údajů v případě výzkumu prováděného společně s jednou nebo více dohlížejícími osobami nebo jinými výzkumnými pracovníky. Potřeba schválení nových pozorování předvedením opakovatelnosti pokusů nesmí být považována za plagiátorství, pokud se výslovně uvedou údaje, které mají být potvrzeny.

## Profesní přístup

Výzkumní pracovníci by měli být obeznámeni se strategickými cíly ve své výzkumné oblasti a s platebními mechanismy, a měli by vyžadovat všechna nezbytná povolení dříve, než započnou výzkumné práce nebo obdrží přístup k poskytnutým zdrojům. Pokud dojde ke zpoždění, novému definování nebo doplnění výzkumného projektu, výzkumní pracovníci o tom musí informovat své zaměstnavatele, investory nebo dohlížející osoby. Rovněž je musí uvědomit v případě, že dojde z jakýchkoli důvodů k předčasnému ukončení nebo pozastavení projektu.

## Smluvní a zákonné povinnosti

Výzkumní pracovníci na všech stupních musí být obeznámeni s národními, odvětvovými nebo institucionálními předpisy upravujícími odbornou přípravu a pracovní podmínky.

## Odpovědnost

Výzkumní pracovníci si musí být vědomi odpovědnosti vůči svým zaměstnavatelům, investorům nebo jiným spřízněným veřejným či soukromým subjektům a také, převážně z etických důvodů, vůči společnosti jako celku. Výzkumní pracovníci financovaní z veřejných zdrojů jsou také odpovědni za efektivní využívání peněz daňových poplatníků. V důsledku toho by se měli řídit zásadami řádného, průhledného a efektivního finančního řízení a spolupracovat při všech oprávněných auditech týkajících se jejich výzkumu, které provedou jejich zaměstnavatelé (investoři) nebo etické výbory.

Metody sběru a analýzy dat, výsledky a případně i podrobné údaje by měly být přístupné vnitřnímu a vnějšímu přezkoumání, kdykoli to bude nutné a požádají-li o to příslušné orgány.

## Řádné postupy v oblasti výzkumu

Výzkumní pracovníci by měli za každých okolností používat bezpečné pracovní postupy v souladu s národními právními předpisy, včetně nezbytných opatření pro zdraví a bezpečnost. Měli by být rovněž obeznámeni s požadavky národních právních předpisů týkajícími se ochrany údajů a ochrany důvěrných informací.

## Šíření a využívání výsledků

Všichni výzkumní pracovníci by v souladu se smluvními ustanoveními měli zajistit, aby výsledky jejich výzkumu byly šířeny a využívány, např. sdělovány, předávány do jiných výzkumných zařízení nebo případně uváděny na trh. Zejména zkušení výzkumní pracovníci by měli hrát vedoucí roli při zajištění plodného výzkumu a komercializace nebo zpřístupnění jeho výsledků (případně obojí) pokaždé, kdy se naskytne vhodná příležitost.

## Povinnosti spojené s kontrolou a řízením

Zkušení výzkumní pracovníci by měli věnovat zvláštní pozornost své všestranné úloze v rolích řídicích pracovníků. Těmto úkolům by se měli věnovat na nejvyšší odborné úrovni. S ohledem na úlohu dohlížejících osob a poradců výzkumných pracovníků by zkušení výzkumní pracovníci měli vybudovat konstruktivní a pozitivní vztahy se začínajícími výzkumnými pracovníky, aby vytvořili nezbytné podmínky pro efektivní předávání informací a pro další úspěšný rozvoj kariéry výzkumných pracovníků.

## Nepřetržitý profesní rozvoj

Výzkumní pracovníci by se na všech stupních povolání měli nepřetržitě snažit o soustavný rozvoj svých dovedností a schopností. Toho může být dosaženo různými prostředky, mezi něž patří zejména (ale nikoli výlučně) například formální odborná příprava, kurzy, konference a e-learning.

*Kromě ustanovení, která se dotýkají etiky výzkumných pracovníků jsou v doporučení Komise 2005/251/ES (na rozdíl od všech českých dokumentů) rovněž obecné zásady vztahující se na zaměstnavatele a investory.*

### Uznávání profese

Všichni výzkumní pracovníci, kteří se věnují výzkumnému povolání, by měli být uznáváni jako příslušníci profesní skupiny a mělo by se s nimi odpovídajícím způsobem jednat. Mělo by tomu tak být již na začátku jejich kariéry a dále pak na všech stupních bez ohledu na jejich zařazení na národní úrovni.

### Nediskriminace

Zaměstnavatelé či investoři výzkumných pracovníků nebudou žádným způsobem diskriminovat výzkumné pracovníky na základě pohlaví, věku, etnického nebo sociálního původu, náboženství, sexuální orientace, jazyka, zdravotního postižení, politických názorů, sociálních a ekonomických podmínek.

## Výzkumné prostředí

Zaměstnavatelé a/nebo investoři by měli zajistit co nejprínosnější výzkumné prostředí a poskytnout příslušné vybavení, prostředky a možnosti, zejména pro dálkovou spolupráci prostřednictvím výzkumných sítí, a dbát na dodržování národních nebo odvětvových předpisů týkajících se zdraví a bezpečnosti ve výzkumu.

## Pracovní podmínky

Zaměstnavatelé by měli zajistit, aby pracovní podmínky výzkumných pracovníků, včetně zdravotně postižených výzkumných pracovníků, byly dostatečně pružné k úspěšnému provádění výzkumu (v souladu s právními předpisy a kolektivními smlouvami). Cílem by mělo být poskytnutí pracovních podmínek umožňujících spojit rodinu a práci, děti a rozvoj kariéry. Zvláštní pozornost by měla být věnována flexibilní pracovní době či práci na částečný úvazek.

## Financování a mzdy

Zaměstnavatelé by měli zajistit, aby výzkumným pracovníkům byly poskytnuty slušné mzdové podmínky s přiměřeným sociálním zabezpečením v souladu s existujícími národními právními předpisy a kolektivními smlouvami. Vztahuje se to na výzkumné pracovníky na všech stupních povolání včetně výzkumných pracovníků na počátečních stupních, přiměřeně jejich právnímu postavení, stupni kvalifikace a odpovědnosti.

## Rovnováha mezi pohlavími

Zaměstnavatelé by se měli snažit o vytvoření rovnováhy mezi pohlavími na všech personálních stupních včetně kontrolního a řídicího stupně. Této rovnováhy by mělo být dosaženo na základě politiky rovných příležitostí v okamžiku přijímání do pracovního poměru a během dalších etap rozvoje kariéry, aniž by se však upřednostnila před kritériem kvality a schopností.



# Filosofické a praktické aspekty etiky ve vědě v souvislosti s etickým chováním výzkumných institucí a jejich pracovníků

(V případě potřeby stručný úvod do problematiky – spíše však **DISKUSE**.)

